РАЗДЗЕЛ I

СУЧАСНАЯ ПАЛІТЫЧНАЯ КАРТА СВЕТУ І ПАЛІТЫЧНАЯ ГЕАГРАФІЯ

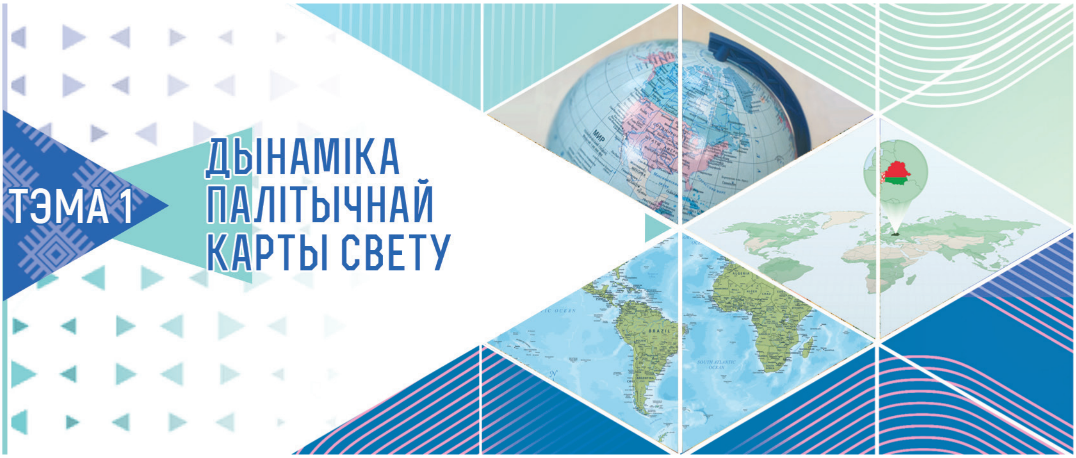

ТЭМА 1 ДЫНАМІКА ПАЛІТЫЧНАЙ КАРТЫ СВЕТУ

§ 2. Аб'екты палітычнай карты свету

Успомніце. Што такое палітычная карта свету? У чым заключаецца дынамічнасць палітычнай карты свету? Якія этапы фарміравання прайшла сучасная палітычная карта свету? Якія дзяржавы маюць самую вялікую плошчу?

Для чаго мы гэта вывучаем? Чаму сучаснаму чалавеку неабходна ведаць асаблівасці фарміравання палітычнай карты свету? Выкажыце здагадку, для якіх спецыяльнасцей у будучыні гэтыя веды стануць найбольш актуальнымі. У якіх установах адукацыі і на якіх спецыяльнасцях можна атрымаць прафесію, звязаную з глыбокім веданнем працэсаў, якія адбываюцца на палітычнай карце свету?

Аб'екты палітычнай карты свету. Палітычная карта свету дынамічная праз змены, якія адбываюцца з межамі, плошчай дзяржаў і тэрыторый: яны аб'ядноўваюцца, распадаюцца, з'яўляюцца суверэнныя дзяржавы, змяняюцца формы кіравання або ладу і інш. Таму асноўнымі *аб'ектамі*, якія ўзаемадзейнічаюць і ўплываюць на развіццё палітычнай карты свету, з'яўляюцца *дзяржавы* і *тэрыторыі* (мал. 8).

Сярод дзяржаў выдзяляюць *незалежныя (суверэнныя) і самаабвешчаныя*.

Клуб знаўцаў-эканомікагеографаў. Адзіным міжнародным дакументам, у якім пералічваюцца прыкметы дзяржаўнасці з пазіцыі міжнароднага права, з'яўляецца *Канвенцыя Мантэвідэа*, падпісаная ў 1933 г. У ёй замацаваныя чатыры асноўныя прыкметы дзяржавы: пастаяннае насельніцтва, пэўная тэрыторыя, уласны ўрад, здольнасць да ўступлення ў зносіны з іншымі дзяржавамі.

$П_1$

Дзяржаўная тэрыторыя (ДТ) выступае натуральным асяроддзем пражывання насельніцтва і функцыянавання дзяржавы і ўключае шэраг элементаў (мал. 8-1).

Дзяржаўная тэрыторыя характарызуецца плошчай, асаблівасцямі геаграфічнага становішча, пэўнымі прыроднымі ландшафтамі, узроўнем гаспадарчай засвоенасці

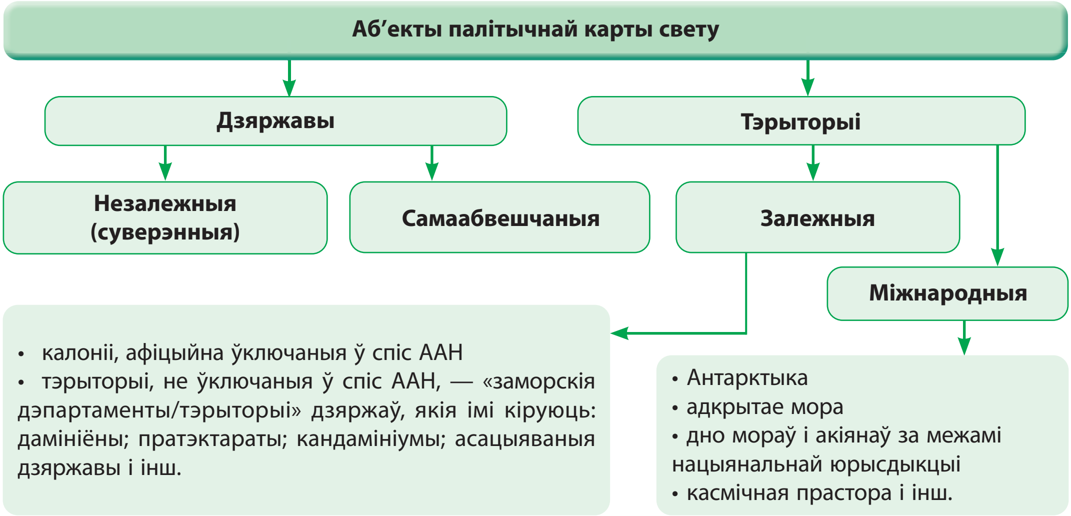

Мал. 8. Аб’екты палітычнай карты свету

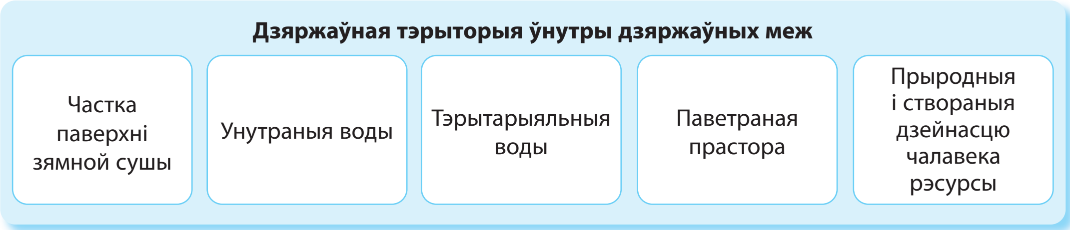

Мал. 8-1. Элементы дзяржаўнай тэрыторыі

і г. д. У мінулым памеры тэрыторыі дзяржавы і яе павелічэнне ўспрымаліся як сімвал магутнасці і доказ геапалітычнай моцы.

Суверэнныя дзяржавы і залежныя тэрыторыі. На палітычнай карце свету XXI ст. пераважаюць *суверэнныя дзяржавы*. Іх колькасць расце. У 1900 г. у свеце было 55 суверэнных дзяржаў, у 1945 г. — 51, а ў 1947 г. — 81. Да 2000 г. суверэнітэтам валодалі ўжо больш за 190 краін. Па даных за 2023 г., 193 суверэнныя дзяржавы і 2 назіральнікі асаблівага статусу (Ватыкан і Палесціна) з’яўляюцца членамі ААН.

Свет і Беларусь. Вызначце, да якой гістарычнай падзеі адносяцца паэтычныя радкі Янкі Купалы:

Ты з Заходняй, я з Усходняй
Нашай Беларусі,
Больш з табою ўжо ніколі
Я не разлучуся…

Якое дзяржаўнае свята ў Рэспубліцы Беларусь адзначаецца ў гонар гэтай падзеі?

Залежныя тэрыторыі (калоніі) — гэта краіны і тэрыторыі з пэўнымі межамі, якія знаходзяцца пад той ці іншай формай апекі з боку суверэннай дзяржавы і не валодаюць поўнай палітычнай самастойнасцю (паводле Статута ААН). Такая тэрыторыя не валодае палітычнай незалежнасцю, але можа карыстацца аўтаноміяй. Колькасць залежных тэрыторый скарачаецца. У цяперашні час у свеце налічваецца больш за 30 залежных тэрыторый, 17 з іх афіцыйна ўключаны ў спіс ААН.

Напрыклад, у Азіяцка-Ціхаакіянскім рэгіёне гэта Новая Каледонія і Французская Палінезія (належаць Францыі); Гуам (ЗША); Піткэрн (Вялікабрытанія). Самая вялікая па колькасці насельніцтва залежная тэрыторыя — Пуэрта-Рыка, а самая вялікая па плошчы тэрыторыя з асаблівым статусам — Грэнландыя.

Знайдзіце на карце залежныя тэрыторыі. Якая з залежных тэрыторый знаходзіцца бліжэй за ўсё да Рэспублікі Беларусь?

$П_2$

Сярод тэрыторый, якія не маюць самастойнага кіравання, вылучаюцца тэрыторыі асаблівага эканамічнага статусу — афшорныя зоны. Афшорную зону адрозніваюць наступныя прыкметы: падатковыя льготы (нізкія падатковыя стаўкі); ананімнасць ажыццяўлення бізнесу; адсутнасць валютнага кантролю; магчымасць вядзення аперацый у любой валюце і інш.

Па класіфікацыі міжнароднай Арганізацыі эканамічнага супрацоўніцтва і развіцця (АЭСР), краіны, дзе рэгіструюць афшорныя кампаніі, падзяляюць на дзве групы (мал. 8-2).

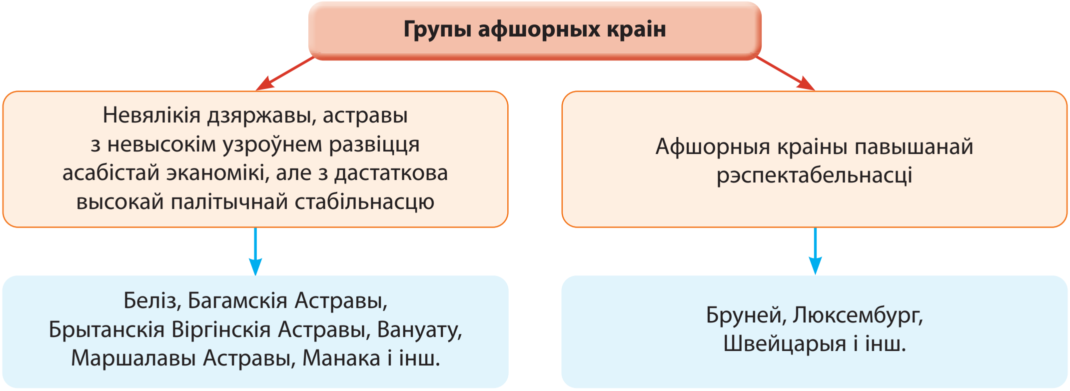

Мал. 8-2. Групы афшорных краін

У краінах першай групы дзяржава не прад'яўляе ніякіх патрабаванняў да справаздачнасці, акрамя ўнясення штогадовага фіксаванага збору ў бюджэт. Звычайна ў такіх краінах не вядзецца рэестр акцыянераў і дырэктараў, канфідэнцыяльнасць валодання такой кампаніяй вельмі высокая.

У краінах другой групы пры захаванні падатковых ільгот патрабуюць фінансавую справаздачнасць. З боку ўрада гэтых дзяржаў кантроль больш жорсткі, чым у краінах першай групы. У гэтых краінах вядзецца рэестр дырэктараў і акцыянераў, але і прэстыж кампаній значна вышэйшы.

Для невялікіх астраўных тэрыторый гэтая дзейнасць з’яўляецца сур’ёзнай крыніцай даходу.

Клуб знаўцаў-эканомікагеографаў. Тэрмін «афшор» упершыню з’явіўся ў адной з газет ЗША ў канцы 1950-х гг. Гаворка ішла пра фінансавую арганізацыю, якая пазбегла ўрадавага кантролю шляхам геаграфічнай выбіральнасці. Іншымі словамі, кампанія перамясціла дзейнасць, якую ўрад ЗША хацеў кантраляваць і рэгуляваць, на тэрыторыю са спрыяльным падатковым кліматам. Такім чынам, тэрмін «афшор» уключае ў сябе не толькі юрыдычнае паняцце, але і эканоміка-геаграфічнае.

Самаабвешчаныя дзяржавы. Па прычыне канфліктаў, звязаных з імкненнем аддзяліцца і атрымаць суверэнітэт, узнікаюць *самаабвешчаныя дзяржавы*. Яны валодаюць усімі прыкметамі дзяржаўнасці (насельніцтва, тэрыторыя, урад, суверэнітэт), але ў той жа час не маюць поўнага міжнароднага прызнання або прызнаныя часткова. Сярод самаабвешчаных дзяржаў выдзяляюць *непрызнаныя* і *часткова прызнаныя дзяржавы*.

Непрызнанымі лічацца дзяржавы, якія не прызнала ніводная дзяржава — член ААН. Гэта, напрыклад, Прыднястроўская Малдаўская Рэспубліка. *Дзяржавы, якія не маюць магчымасці ўступіць у ААН, але прызнаюцца ў якасці дзяржаў некаторымі дзяржавамі — членамі ААН, атрымалі назву часткова прызнаных*. Да іх адносяцца, напрыклад, Турэцкая Рэспубліка Паўночнага Кіпра, Рэспубліка Косава, Рэспубліка Абхазія і Рэспубліка Паўднёвая Асеція, Дзяржава Палесціна.

Роля сталіц ў кіраванні дзяржаўнай тэрыторыяй, віды сталіц. Сталіца — гэта афіцыйна галоўны горад краіны, у якім размешчаныя асноўныя дзяржаўныя органы ўлады, якія маюць агульнанацыянальнае значэнне: рэзідэнцыі кіраўніка дзяржавы і ўрада, нацыянальныя міністэрствы і ведамствы, вышэйшыя судовыя органы, галоўны заканадаўчы орган (парламент) і яго асобныя палаты.

П₃

Акрамя таго, сталіца часта з’яўляецца найбуйнейшым горадам краіны па колькасці жыхароў, найважнейшым эканамічным, культурным, навуковым цэнтрам і г. д.

Палітычныя функцыі сталіц вызначаюць эфектыўнасць кіравання і кантролю над усёй дзяржаўнай тэрыторыяй.

Вылучаюць тры групы сталіц:

1) *сталіца пастаянная*, якую называюць таксама гістарычнай сталіцай. Яна выконвае функцыі галоўнага адміністрацыйнага, гаспадарчага і культурнага цэнтра краіны на працягу некалькіх стагоддзяў, размешчаная ў гістарычным ядры дзяржавы. Гэта, напрыклад, Парыж, Рым, Афіны і інш.;

2) *сталіца прызначаная*, якая вызначаная на аснове прынятых рашэнняў заканадаўчай улады ў новы час. Такі тып характэрны, напрыклад, для Аўстраліі, дзе за ролю сталіцы канкурыравалі Мельбурн і Сідней, але вырашана было пабудаваць новую сталіцу — Канберу, у баку ад канкуруючых цэнтраў. Па Канстытуцыі Бразіліі, прынятай у 1891 г., сталіцай павінен быць горад, які знаходзіцца ў геаграфічным цэнтры краіны. Менавіта сюды, у горад Бразілія, і была перанесеная сталіца з Рыа-дэ-Жанэйра. За званне сталічнага горада Канады вялася барацьба на працягу многіх гадоў. З Таронта ў Квебек і назад сталіца пераязджала 4 разы, пакуль у 1857 г. каралева Вікторыя сваім рашэннем не прызначыла сталіцай Атаву;

3) *сталіца падзеленая* існуе ў дзяржавах, дзе функцыі кіравання не сканцэнтраваныя ў адным цэнтры, а падзеленыя паміж некалькімі гарадамі. Напрыклад, у Нідэрландах парламент размяшчаецца ў Гаазе, а каралеўская рэзідэнцыя — у афіцыйнай сталіцы (Амстэрдаме); у Балівіі прэзідэнт, урад і парламент знаходзяцца ў Ла-Пасе, а Вярхоўны суд — у Сукрэ; рэзідэнцыя прэзідэнта Чэхіі знаходзіцца ў Празе, а Вярхоўны суд размяшчаецца ў горадзе Брно.

П4

Міжнародныя тэрыторыі. Адным з важных аб'ектаў палітычнай карты свету з'яўляюцца міжнародныя тэрыторыі. Яны знаходзяцца па-за дзяржаўнымі межамі і маюць асаблівы статус. Права іх выкарыстання належыць міжнароднай супольнасці. Як правіла, міжнародныя тэрыторыі служаць пляцоўкай для навуковых даследаванняў.

Антарктыка — самы вялікі ў свеце некрануты прыродны запаведнік плошчай амаль 14 млн км^2. Прававое становішча Антарктыкі як міжнароднай тэрыторыі вызначае Дагавор аб Антарктыцы. Ён быў падпісаны ў 1959 г. у Вашынгтоне 12 дзяржавамі, якія вялі ў Антарктыцы навуковыя даследаванні (Аргенціна, Аўстралія, Бельгія, Чылі, Францыя, Японія, Новая Зеландыя, Нарвегія, Паўднёва-Афрыканскі Саюз, СССР, Вялікабрытанія і ЗША). У дагаворы адзначаецца, што выкарыстанне Антарктыкі магчыма толькі ў мірных мэтах, і вызначаецца свабода навуковых даследаванняў. У цяперашні час яго ўдзельнікамі з'яўляюцца 48 дзяржаў. Кожныя 1–2 гады ў сталіцах краін — удзельніц Дагавора праходзяць кансультатыўныя нарады. У ліку кансультатыўных бакоў — ЗША, Вялікабрытанія, Францыя, Кітай і Расія. Штаб-кватэра пастаяннага Сакратарыята знаходзіцца ў Буэнас-Айрэсе (Аргенціна).

Адкрытае мора ўключае марскую паверхню, якая не адносіцца да дзяржаўнай тэрыторыі. Яна выкарыстоўваецца для свабоднага пералёту, суднаходства, рыбалоўства, пракладкі падводных кабеляў і трубаправодаў, для навуковых даследаванняў усімі дзяржавамі з уваходам і без выхаду да мора.

Дно мораў і акіянаў за межамі нацыянальнай юрысдыкцыі — гэта таксама міжнародная тэрыторыя, таму яно не можа быць прысвоенае якой-небудзь дзяржавай.

Касмічная прастора як міжнародная тэрыторыя выкарыстоўваецца выключна ў мірных мэтах для даследаванняў і не можа быць прысвоеная дзяржавамі.

Да міжнародных тэрыторый адносяцца таксама *міжнародныя рэкі*, *пралівы*, *каналы*. Яны забяспечваюць выхад кантынентальных дзяржаў да мораў. Суднаходства ў іх свабоднае. Напрыклад, міжнароднымі рэкамі прызнаныя Рэйн, Вісла, Дунай, Нігер, Конга і шэраг іншых. Прыкладамі міжнародных пралівах з'яўляюцца Баб-эль-Мандэбскі, Гібралтарскі, Дрэйка, Карэйскі, Ла-Манш, Магеланаў, Па-дэ-Кале, Сінгапурскі, Басфор і Дарданэлы.

Прасторавыя формы дзяржаў. Дзяржаўная тэрыторыя ўнутры дзяржаўных меж ахоплівае: 1) частку паверхні сушы; 2) унутраныя і тэрытарыяльныя воды; 3) паветраную прастору, якая распасціраецца над сушай і водамі. Важным параметрам дзяржаўнай тэрыторыі з'яўляецца канфігурацыя і форма тэрыторыі краіны.

На аснове канфігурацыі дзяржаўнай тэрыторыі выдзяляюць некалькі прасторавых форм дзяржаў:

1) *дзяржавы выцягнутай або няправільнай формы* (напрыклад, Чылі, Нарвегія, В'етнам, Італія, Гамбія). Тэрыторыя гэтых краін працягнулася ўздоўж марскога ўзбярэжжа або далін буйных рэк на многія сотні кіламетраў (мал. 9);

Мал. 9. Выцягнутая форма дзяржаўнай тэрыторыі Італіі

> ***Клуб знаўцаў-эканомікагеографаў.*** Размешчаная ў цэнтры краіны сталіца Чылі Сант'яга мае слабыя эканамічныя сувязі з пустыннымі раёнамі паўночных меж з Перу і Балівіяй, а таксама палярнымі марскімі раёнамі Вогненнай Зямлі. Вялікая працягласць Італіі з поўначы на поўдзень з'яўляецца адной з прычын эканамічных адрозненняў паміж рознымі рэгіёнамі краіны.

2) *дзяржавы з кампактнай тэрыторыяй*, якія маюць форму, блізкую да квадрата або круга (напрыклад, Францыя, Іспанія, Польшча, Венгрыя і інш.) (мал. 10). Пры такой форме назіраецца роўная аддаленасць усіх памежных раёнаў ад цэнтра краіны;

Мал. 10. Кампактная форма дзяржаўнай тэрыторыі Іспаніі

> ***Клуб знаўцаў-эканомікагеографаў.*** Аднак пры адносна спрыяльнай знешняй форме на тэрыторыі краіны могуць знаходзіцца буйныя прыродныя бар'еры і цяжкадасягальныя раёны. Гэтыя натуральныя перашкоды будуць ускладняць функцыянаванне дзяржавы. Напрыклад, Перу падзеленае на дзве часткі высокімі хрыбтамі Анд, а пустынныя раёны Егіпта слаба заселеныя і часткова ізаляваныя ад галоўнай паласы рассялення па даліне і дэльце Ніла.

Мал. 11. Фрагментарная форма дзяржаўнай тэрыторыі Філіпін

3) *фрагментаваныя дзяржавы*, якія складаюцца з некалькіх частак, падзеленых тэрыторыяй іншых краін або міжнароднымі водамі (напрыклад, дзяржавы-архіпелагі — Інданезія і Філіпіны (мал. 11), «падвоеная» Малайзія, размешчаная на паўвостраве Малака і востраве Калімантан);

4) *дзяржавы, якія маюць у сваім складзе анклавы/эксклавы* — невялікія раёны, адрэзаныя ад асноўнай тэрыторыі дзяржавы землямі іншых краін або размешчаныя ўнутры тэрыторыі іншых дзяржаў (напрыклад, Калінінградская вобласць Расіі) (мал. 12).

П$_5$

Калі глыбей зацікавіцца палітычнай картай свету і паразважаць, чаму тыя ці іншыя дзяржавы маюць розны палітычны ўплыў у свеце, можна заўважыць наступны падзел на групы: *трансканттынентальныя* (напрыклад, Расія), *субкантынентальныя* (напрыклад, Кітай, Бразілія, Індыя), *макрарэгіянальныя* (напрыклад, Іран, Мексіка, Алжыр, Судан, Саудаўская Аравія), *мезарэгіянальныя* (напрыклад, Францыя, Егіпет, ПАР, Венесуэла). Асаблівую групу ўтвараюць краіны-экстрэмумы — так званыя *міні-дзяржавы* (напрыклад, Ліхтэнштэйн, Манака, Сан-Марына, Ватыкан), міжнародны прэстыж і суверэнітэт якіх павінны паважаць усе дзяржавы.

Анклавы/эксклавы часта адыгрываюць ролю стратэгічных фарпостаў (Калінінградская вобласць — заходні фарпост Расіі), важных эканамічных баз (Кабінда — галоўны вытворца ангольскай нафты). Аднак яны становяцца слабым месцам з ваеннага пункту гледжання: сувязі могуць быць перапыненыя або ўскладненыя суседнімі дзяржавамі.

Мал. 12. Анклаўнае размяшчэнне Калінінградскай вобласці Расіі

Падвядзём вынікі. Аб’ектамі палітычнай карты свету з’яўляюцца … . Напалітычнай карце свету налічваецца … суверэнных дзяржаў і … залежных тэрыторый. Колькасць залежных тэрыторый пастаянна скарачаецца.

На аснове канфігурацыі тэрыторыі вылучаюць наступныя прасторавыя формы дзяржаў: …, …, …, … .

Праверым свае веды. 1. Назавіце асноўныя аб’екты палітычнай карты свету. 2. Назавіце асноўныя прасторавыя формы дзяржаў. 3. Якія тэндэнцыі характэрныя для сучаснай палітычнай карты свету?

Ад простага да складанага. Паразважайце, якія перавагі маюць дзяржавы розных прасторавых форм (кампактнай, фрагментаванай і выцягнутай). У чым перавагі кампактнай формы тэрыторыі дзяржавы перад выцягнутай або фрагментаванай формай?

Ад тэорыі да практыкі. Складзіце вусны часопіс «Змяненні на палітычнай карце свету ў XX — пачатку XXI ст.».

§ 3. Міжнародныя канфлікты на палітычнай карце свету

Успомніце. Чаму ўзнікаюць канфлікты паміж людзьмі? Прывядзіце прыклады канфліктаў, якія адбываюцца на планеце. Якая арганізацыя адыгрывае важную ролю ў вырашэнні рэгіянальных і лакальных канфліктаў?

Для чаго мы гэта вывучаем? Чаму канфлікты, якія ўзнікаюць, выклікаюць трывогу? Выкажыце здагадку, чаму з’явіўся новы напрамак у геаграфіі — геаканфлікталогія. Сферай дзейнасці якіх спецыялістаў з’яўляецца вырашэнне рэгіянальных і лакальных канфліктаў? Чаму прыказка «Лепш благі мір, чым добрая сварка» сёння актуальная?

Прычыны, класіфікацыя і наступствы канфліктаў у свеце. У сучасным свеце ўзнікаюць розныя канфлікты паміж дзяржавамі і рэгіёнамі.

Клуб знаўцаў-эканомікагеографаў. У аснове канфліктаў ляжаць *тры групы фактараў*: *лакальныя, рэгіянальныя* і *глабальныя*. *Лакальныя* дзейнічаюць на канкрэтнай тэрыторыі і ў пэўнай краіне. Яны могуць быць звязаныя, напрыклад, з асаблівасцямі нацыянальнага складу і гісторыка-культурнага развіцця. *Рэгіянальныя* фактары дзейнічаюць у пэўным рэгіёне ў выніку сутыкнення інтарэсаў палітычных, эканамічных аб’яднанняў дзяржаў. *Глабальныя* фактары ўключаюць буйныя палітычныя працэсы ў развіцці сусветнай супольнасці. Напрыклад, крушэнне каланіяльнай сістэмы, сацыялістычнай сістэмы гаспадарання, глабалізацыя.

Міжнародны *канфлікт* — гэта рознагалоссе, супярэчнасць, спрэчка або вайна паміж дзвюма ці болей дзяржавамі, якія часта патрабуюць удзелу або кантролю з боку іншых членаў сусветнай супольнасці.

Асноўнымі прычынамі росту колькасці канфліктаў у свеце з'яўляюцца барацьба за рэсурсы, беднасць і нераўнамернае размеркаванне даходаў, нацыянальна-этнічныя, міжканфесіянальныя, тэрытарыяльныя супярэчнасці, але часцей за ўсё — іх спалучэнне.

Разнастайнасць прычын, маштабаў, форм праяўлення і іншых прыкмет сучасных канфліктаў тлумачыць неабходнасць іх класіфікацыі. У абагульненай форме віды канфліктаў прадстаўлены на малюнку 13.

Па сферах праяўлення
- міждзяржаўныя/міжнародныя
- унутрыдзяржаўныя/унутраныя

Па прычыне
- геаграфічныя/тэрытарыяльныя
- палітычныя
- эканамічныя
- ваенныя
- рэлігійныя
- культурныя і інш.

Па маштабе ўздзеяння
- глабальныя
- рэгіянальныя
- лакальныя

Па працягласці ўздзеяння
- доўгатэрміновыя
- сітуацыйныя

Па формах праяўлення
- мірныя
- нямірныя

Мал. 13. Класіфікацыя канфліктаў у свеце

Канфлікты ў краінах і рэгіёнах свету прыводзяць да негатыўных наступстваў. Сярод іх вылучаюць верагодныя бліжэйшыя і аддаленыя наступствы.

Найбольш верагоднымі бліжэйшымі наступствамі ваенных канфліктаў з'яўляюцца: гібель, траўмы, хваробы; забруджванне навакольнага асяроддзя; псіхалагічныя траўмы і інфармацыйнае ўздзеянне; разбурэнне эканомікі і сістэм жыццезабеспячэння насельніцтва. *Аддаленымі наступствамі* канфліктаў з'яўляюцца экалагічныя, эканамічныя, медыцынскія, сацыяльныя і дэмаграфічныя.

Клуб знаўцаў-эканомікагеографаў. Экалагічныя наступствы праяўляюцца ў выглядзе забруджвання навакольнага асяроддзя, знішчэння відавой біялагічнай разнастайнасці, крызісу ў сельскай гаспадарцы і інш. Эканамічнымі наступствамі з'яўляюцца перш за ўсё беднасць і голад. Сацыяльныя наступствы — нацыянальная варожасць, дэфармацыі культуры сям'і і інш. Дэмаграфічныя наступствы заключаюцца ў рэзкім зніжэнні долі мужчынскага насельніцтва і наступных хвалях спаду нараджальнасці.

Для кожнага рэгіёна свету характэрныя канфлікты. Частка іх адбываецца ў мірнай, няўзброенай форме, частка — у форме ўзброенага канфлікту. Аднак, у адпаведнасці

са Статутам ААН, адзіным правамерным спосабам вырашэння канфліктаў і супярэчнасцей паміж дзяржавамі з'яўляюцца мірныя сродкі: перамовы, прымірэнне, пагадненні або інш.

Свет і Беларусь. «Мы — мірныя людзі, не жадаем вайны. Мы не багатыя, але і ніколі не просім. Мы самі сваё шчасце заробім. Лепш дзясяткі і сотні гадоў перамоў, чым адзін дзень вайны» (Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнка). Як гэтыя словы Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь адлюстроўваюць знешнюю палітыку нашай дзяржавы?

Узброеныя канфлікты. У XXI ст. перад светам стаяць пагрозы міжнароднай бяспекі: 1) распаўсюджванне зброі масавага паражэння; 2) міжнародны тэрарызм, этнічныя і рэлігійныя праблемы; 3) гандаль людзьмі, гвалт і інш. Некаторыя канфлікты не могуць быць вырашаныя мірным шляхам і адбываюцца з ваенным умяшаннем. У гэтым выпадку размова ідзе пра *ўзброеныя канфлікты*. Яны прадстаўляюць адну з форм вырашэння супярэчнасцей — з прымяненнем сродкаў узброенай барацьбы.

Узброены канфлікт мае *міжнародны* (з удзелам дзвюх і болей дзяржаў) або *ўнутраны* (у межах тэрыторыі адной краіны) *характар*. Асноўнымі прычынамі ўзброеных канфліктаў выступаюць: барацьба за рэсурсы і палітычнае навязванне іншага дзяржаўнага ладу, а таксама рэлігійныя разлады, расавая і этнічная нецярпімасць і інш.

Сярод узброеных канфліктаў унутраныя пераважаюць над міжнароднымі (міждзяржаўнымі) (мал. 14).

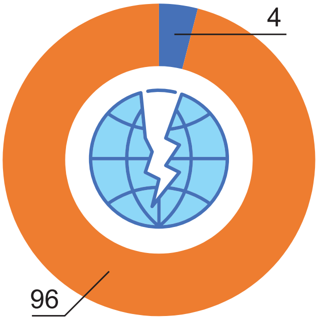

Мал. 14. Размеркаванне ўзброеных канфліктаў, 2022 г., %

Геаграфія міжнародных канфліктаў. XXI ст. характарызуецца палітычнай і сацыяльна-эканамічнай нестабільнасцю ў многіх рэгіёнах і краінах. З 2020 г. у свеце назіраецца павелічэнне колькасці канфліктаў. Гэта тлумачыцца ростам палітычнай канкурэнцыі, рэгіянальнымі крызісамі і развязваннем канфліктаў унутры краін.

У 2023 г. у свеце было зафіксавана 57 міжнародных канфліктаў у 35 краінах. Гэта самая вялікая колькасць канфліктаў з моманту заканчэння Другой сусветнай вайны (мал. 15). 30 % канфліктаў адбываюцца на Блізкім Усходзе і ў Паўночнай Афрыцы, 30 % — у Афрыцы на поўдзень ад Сахары, астатнія — у Азіі.

Афрыка з'яўляецца рэгіёнам з найбольшай колькасцю канфліктаў — 28. Далей ідуць Азія і краіны Блізкага Усходу — 27, Еўропа — 1 і Амерыка — 1 (мал. 16).

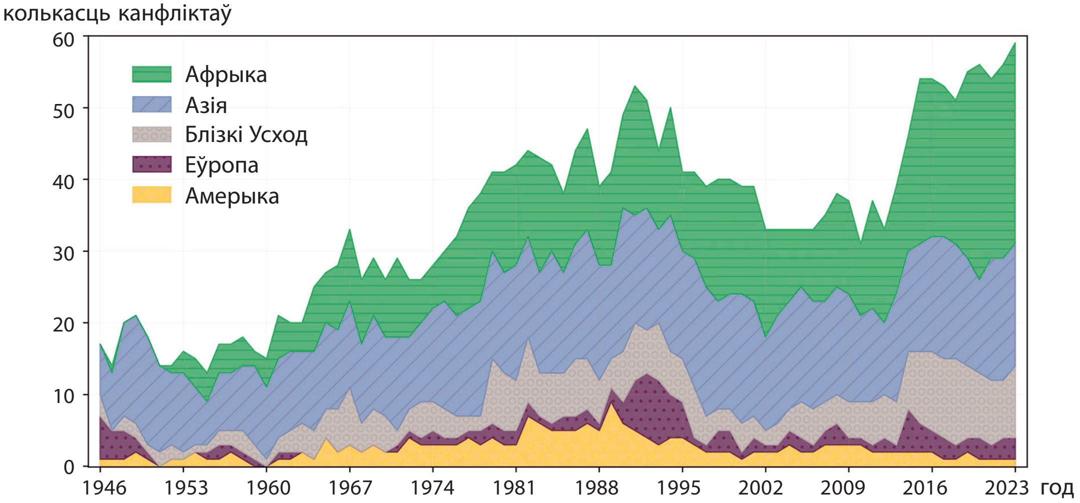

Мал. 15. Дынаміка ўзброеных канфліктаў у свеце па рэгіёнах

Рэгіён	Краіна	
Азія	Афганістан (2) Індыя (2) Інданезія Іран (2) Ірак Ізраіль — Палесціна Ізраіль — Паўднёвы Ліван	Емен М’янма (6) Пакістан (3) Сірыя (3) Тайланд Турцыя Філіпіны (2)
Афрыка	Бенін Буркіна-Фасо (2) Бурундзі Камерун (3) ДР Конга (2) Кенія Малі (2) Мазамбік Руанда	Нігер (2) Нігерыя (3) Самалі Судан Тога Чад ЦАР (2) Эфіопія (2)
Еўропа	Расія — Украіна	
Амерыка	Калумбія	

Мал. 16. Геаграфія міжнародных канфліктаў, 2023 г. (у дужках паказаная колькасць канфліктаў)

Паразважаем. У многіх раёнах рэгіянальных канфліктаў, дзе ваенныя дзеянні спыніліся, склалася становішча хутчэй перамір'я, чым трывалага міру. З вострай стадыі яны перайшлі ў стадыю напружаных, або патэнцыяльных, канфліктаў. Чым небяспечная такая стадыя? Адказ патлумачце.

У 2023 г. было чатыры канфлікты, якія адносіліся да катэгорыі буйных (колькасць загінулых — больш за 10 тыс. чал. у год): грамадзянскія войны ў М'янме, Судане, канфлікт паміж Ізраілем і Палесцінай, канфлікт паміж Расіяй і Украінай.

Афрыка ў апошнія дзесяцігоддзі стала самым канфліктанебяспечным рэгіёнам свету. На працягу апошніх гадоў найбольш напружанае становішча было характэрнае для Судана, Буркіна-Фасо, Самалі. Большасць канфліктаў адбываецца па этнічных і рэлігійных прычынах, і яны вырашаюцца ўзброеным шляхам.

Азія ў XXI ст. характарызуецца шматлікімі ўзброенымі канфліктамі па палітычных, эканамічных і рэлігійных прычынах. Асноўнымі краінамі, дзе яны адбываюцца, з'яўляюцца краіны Персідскага заліва, Блізкага Усходу і інш.

Свет і Беларусь. У выступленні Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнкі было адзначана, што ахова мяжы — гэта комплексная задача. Як вы разумееце значэнне і комплексны характар аховы дзяржаўнай мяжы нашай краіны ва ўмовах сучасных выклікаў?

На канфлікты ў *Амерыцы* найбольшы ўплыў раней аказвалі этнаканфесійны і сацыяльна-эканамічны фактары. У цяперашні час захоўваецца палітычны канфлікт у Калумбіі. У цэлым у параўнанні з іншымі рэгіёнамі канфлікты ў Амерыцы ўрэгулявання.

Еўропа выступае адносна стабільным рэгіёнам свету з нешматлікімі няўзброенымі і ўзброенымі канфліктамі (напрыклад, Прыднястроўе, Расія — Украіна, Каталонія, Краіна Баскаў). У аснове гэтых канфліктаў ляжаць эканамічныя, культурна-сацыяльныя і іншыя прычыны.

Клуб знаўцаў-эканомікагеографаў. Для параўнання краін па напружанасці сітуацыі распрацаваны Міжнародны індэкс канфлікту. Ён разлічваецца на аснове колькасці загінулых, небяспечнасці для грамадзянскага насельніцтва, геаграфічнай распаўсюджанасці і колькасці ўзброеных груповак. У залежнасці ад значэнняў індэкса краіны свету падзяляюцца на чатыры групы: з нізкім, няўстойлівым, высокім і экстрэмальным узроўнямі канфліктаў. У 2024 г. у 10 краінах свету назіраліся канфлікты экстрэмальнага ўзроўню, з найбольшымі значэннямі індэкса ў Палесціне, М'янме і Сірыі (мал. 17).

Узровень канфлікту	Прыклады краін
Экстрэмальны	Палесціна, М'янма, Сірыя
Высокі	Ірак, Эфіопія, Венесуэла
Няўстойлівы	Іран, Лівія, Перу
Нізкі	Кітай, Танзанія, Чылі

Мал. 17. Галоўныя міжнародныя канфлікты ў свеце (па індэксе канфлікту), ліпень 2024 г.

Геаканфліктaлогія. Праблема канфліктаў у свеце прыцягнула ўвагу вучоных розных навуковых дысцыплін. Узаемасувязь паміж канфліктам, яго характарам і геаграфічнай зонай фарміруе новы напрамак сацыяльна-эканамічнай геаграфіі — геаканфліктaлогію.

Геаканфліктaлогія — гэта навука, якая вывучае ў адзінстве геаграфічныя, палітычныя і іншыя фактары, якія ўплываюць на ўзнікненне, развіццё і зыход палітычных, у тым ліку ўзброеных канфліктаў.

Найбольш актыўна гэты навуковы напрамак развіваецца ў краінах Еўропы.

Падвядзём вынікі. На палітычнай карце свету вылучаюць … і … канфлікты. Існуе шэраг прычын узнікнення канфліктаў: …, …, … .

Геаканфліктaлогія — новы напрамак у геаграфіі.

Праверым свае веды. 1. Якія асноўныя прычыны і віды канфліктаў у свеце? 2. Што такое міжнародны канфлікт? 3. Прывядзіце прыклады канфліктаў у Афрыцы і Азіі. 4. Якія асноўныя прычыны ўзброеных канфліктаў? Якая іх геаграфія?

Ад простага да складанага. 1. Пра якія ўзброеныя канфлікты вы чулі з інфармацыйных крыніц на працягу апошняга месяца? 2. Якія наступствы маюць узброеныя канфлікты для краін — суседзяў дзяржаў, што ўдзельнічаюць у канфлікце?

Ад тэорыі да практыкі. Праект «Сетка Школ міру ў Рэспубліцы Беларусь» — адна з інавацыйных форм пазакласнай працы. Падрыхтуйце прэзентацыю «Школы міру ў Беларусі — праваднікі міратворчасці».